

"משא בערב" לשמואל רומאנילי בתרגום לאנגלית

מאת משה פלאי

בגלות מנוונת, אלא היה גם משכיל בין יהודים חרדים, ששמע
ההשכלה האירופית או העברית לא הגיע אליהם. הוא היה,
איפוא, יוצא דופן – ובמיעוט – הן כיהודי אירופאי בין תושבי
מארוקו הערביים, והן כיהודי מודרני משכיל בין יהודי הגיטו
הצפון אפריקאי.

מזווית ראייה מיוחדת זו של משכיל המתבונן מן הצד, אך
החרד לגורל אחיו היהודים, תושבי המגרב – ראייה שכמובן
אינה בהכרח בלתי־משוחדת – כתב רומאנילי את רשמיו ואת
הגיגיו בספר מופלא זה. הוא מספר על קורותיו בצפון אפריקה,
על טלטוליו ממקום למקום, ועל פגישות ועימותים עם יהודים
ואנשי המקום. הוא מתאר את מנהגייהם של היהודים והערבים
גם יחד מנקודת השקפתו של משכיל אירופי.

כוחו של רומאנילי רב לו בטוויית סיפור, והוא נהנה לספר את
סיפור־שלו ואת סיפוריהם של האנשים אשר ניקרו בדרכו ובכך
הפכו להיות חלק מחייו. אנו נפגשים בדמויות של סוחרים
יהודים, נציגי הקונסולים האירופאיים, מתורגמנים, רבנים
ותלמידי חכמים. ביניהם מופיעים גם אנשי־חצר יהודיים שהיו
מקורבים למלכות, ורומאנילי יודע לספר את סיפור עלייתם
ונפילתם. וכך מהווה ספר זה עדות ממקור ראשון על מצבם
החברתי, התרבותי והדתי של יהודי מארוקו ואף של ערביי
מארוקו באותו פרק זמן. יש בו מידע אתנוגרפי ופולקלוריסטי
רב־עניין.

יתר־על־כן, מבחינה סיפרותית, לפנינו ספר מסעות משכילי
המסוגל בזיגור של סיפורת המסעות, שהיה רווח בסיפורת
האירופית בת־הזמן, והממשיך גם את המסורת העברית הידועה
של סיפורת המסעות. סיגנונו של רומאנילי וכישרונו האפי של
רומאנילי לספר סיפור ולטוות עלילה מייחדים ספר זה בסיפורת
ההשכלה.

☆☆☆

נועם וידידה סטילמן פותחים את הספר בהקדמה קצרה על
שמואל רומאנילי: האיש וחיבוריו, המביא לפני הקורא האנגלי
שירותים ביוגרפיים על חייו ופועלו של רומאנילי, וכן הערכה
על הספר. המחברים חקרו ובדקו כול שנכתב על רומאנילי, ויש

Samuel Romanelli, *Travail in an Arab Land*, Translated from the
Hebrew with introduction and notes by Yedida K. Stillman and
Norman A. Stillman, Tuscaloosa and London, The University of
Alabama Press, 1989.

את היצירות העבריות המרשימות ביותר של
תקופת ההשכלה העברית בראשיתה היא **משא
בערב** לשמואל רומאנילי. סיפור מסע זה
של סופר ההשכלה העברי הנווד זכה לפולפולאריות רבה ונדפס
מאז הופעתו לראשונה ב־1792 בתשע מהדורות, שהאחרונה בהן
הופיעה בשנת תשכ"ט. ספרים מעטים מאוד מסיפורת ההשכלה
המוקדמת זכו למהדורות כה רבות ולתפוצה כה רבה.
ועתה זכה רומאנילי לא רק למהדורה עשירית אלא גם למה
שזכו סופרי השכלה מעטים – לתרגום אנגלי, שנעשה בידי זוג
החוקרים ידידה ונועם (נורמן) סטילמן, מן האוניברסיטה של
מדינת ניו־יורק בבינהמטון. הזוג סטילמן עוסק בתולדות
יהודי מארוקו ומובנת התעניינותו ב**משא בערב** כמקור
לתולדות היהודים במארוקו. גם חוקרים אחרים, כח.ז.
הירשברג, נזקקו לסיפור של רומאנילי כמקור לתולדות
היהודים באפריקה הצפונית (ראה הירשברג, בסיפור בשם זה).
ההתעניינות ברומאנילי גברה בשלהי שנות ה־60, עם פירסום
חיבוריו השונים של חיים שירמן על סופר זה (בתרביץ,
1966; ו**שמואל רומאנילי, המשורר והנווד**, תשכ"ט). ובאחד
רונה, בסוף שנות ה־80, נתפרסמו מאמריהם של הזוג סטילמן
(Hebrew Annual Review, 1985) ושל כותב שורות אלו.
כידוע, התגלגל המשכיל הנווד שמואל רומאנילי לצפון
אפריקה בשנת 1787 ושהה שם עד 1790. במשך ארבע שנות
שהייתו במארוקו היה רומאנילי בגלות כפולה: גלות בתוך
גלות. לא זאת בלבד שהיה יהודי בקרב מיעוט יהודי השרוי

ראה "סיפורת המסעות כסוגה סיפרותית בהשכלה העברית"
ב**מגוון**, ספר היובל של קבוקוב, תשמ"ח, וכן בהדואר (יוני,
1988), על יהדות מארוקו בתיאורו של משכיל עברי זה.

לומר, כי ההקדמה מהווה סקירה מצויינת ומעודכנת על סופר עברי זה.

התעניינותם של המתרגמים בספרו של רומאנילי נובעת, כאמור, מעצם היותו מקור אתנוגרפי והיסטורי לתולדות יהודי מארוקו. הרשימה הביבליוגרפית בסופו של הספר מעידה על כך: היא גדושה בשמות ספרים על האיזור ועל התקופה. אין למהדירים עניין מיוחד בספר זה כיצירה עברית במיסגרת סיפרות ההשכלה העברית. הנחות אלו חייבות לעמוד לעיני המבקר (גם אם הוא, כבמיקרה הנוכחי, מעוניין בסיפרות זו).

המהדירים המתרגמים הוסיפו לתרגומם מערכת עניפה (בת משישים עמודים) של הערות מדעיות, המעידות על היכרות מיקצועית מקיפה של הנושא: יהדות מארוקו באותה תקופה. ההערות נוסכות אור אינפורמטיווי חדש על תיאוריו של רומאנילי, ומאמתות אותם. עם זאת, הן מסייעות לקורא להתקרב אל יהדות זו ולהבין את מצבה לאור ריקעה החברתי, התרבותי והמדיני. וכך אנו מוצאים הערות על שמות מקומות המוזכרים על-ידי רומאנילי, הסברים על המאורעות ההיסטוריים בזמנו ובהיסטוריה של מארוקו (158). המהדירים יודעים לאמת את תיאוריו, כגון תיאור בית עירוני במארוקו בסיפורו של רומאנילי, וקובעים על-סמך בדיקת מחקרים אחרים בנושא ספציפי זה, כי אכן תיאוריו מהימנים (159). הם מסבירים לקורא את תנאי המגורים של היהודים (לדוגמה: היעדר מיטות ילדים בבתי היהודים). בהערותיהם מעשירים המהדירים את ידיעות הקורא מניסיונם האישי בביקורם במארוקו (159) ומוכיחים אותו גם בצילומי המקום (שחלקם צולם בידי המחברים). הם עוקבים אחר הערותיו הרומזות של המחבר, מפענחים ומסבירים אותן, בין אם המדובר באופרה של סאליירי, ספר של לה-פונטיין, או הערה על מטאסטאסיו (158). מוסדות החינוך היהודיים זוכים להערותיהם בהקשר עם תיאוריו של רומאנילי (161), היחס לנשים (161), מינהגים אתנוגרפיים, וקמיעות (164) והסברים גאסטרונומיים על מאכלים מארוקאיים (165), ועוד כהנה וכהנה.

מבחינה זו הספר מלא וגדוש, והמהדירים עשו מלאכתם נאמנה כמומחים לדבר. הקורא ימצא כלי-עזר מצויין להבנת הנושא. אך למעלה מזה: הוא ימצא ספר מעניין וקריא.

***

שאלות יסודיות הכרוכות בתרגום של טקסט חייבות להישאל. האחת: על איזו מהדורה הסתמכו המתרגמים לשם מעשה התרגום. והשנייה: כיצד עלה מעשה התרגום עצמו. התשובה לשאלה הראשונה נראית לכאורה מובנת מאליה: אל-נכון ראוי ורצוי להשתמש במהדורה הראשונה. אך לא כן נהגו המתרגמים. במבוא לספר הם מסבירים, כי תירגמו את **משא בערב** לא על-פי המהדורה הראשונה שהופיעה בתקנ"ב אלא על-פי מהדורת 'דורות' מאת שירמן, שלדעתם "הינה הדבר הקרוב ביותר למהדורה ביקורתית" (מבוא, עמ' X).

הנחה זו דורשת בדיקה. אומנם שירמן עצמו נסמך על המהדורה הראשונה, אך — כפי שהסביר ב'אחרית דבר' (מהדורת 'דורות' עמ' 147) — אין המהדורה הראשונה נקייה משיבושים ושגיאות-דפוס אף-על-פי שנדפסה בהשגחתו של רומאנילי עצמו. משום כך ניסה שירמן — כדבריו — "להכניס קצת יותר אחידות בדרך כתיבתו" של רומאנילי ותיקן "פה ושם את הסטיות מן הצורות הרגילות" — "רשלנות בהבחנה בין זכר

לנקבה במלים אחדות" ו"שימוש לא נכון בה"א הידיעה בצורות של סמיכות השמות". שירמן הסביר, כי לא שאף "לשפר" את סגנונו של המחבר — שלא היה זקוק לכך, אלא רק להסיר פגמים אחדים" שנראו לו "כפליטות-קולמוס" (שם, 147). להוכחת דבריו צירף שירמן לוח טעויות בן עמוד אחד (שם, 149). בנוסף לשינויים אלה הכניס שירמן פיסוק מודרני ופתח ראשי-תיבות.

אין כל ספק, שברכה רבה במהדורה זו של שירמן, שהינה מהדורה מוערת ומבוארת (והמתרגמים מציינים, כי נעזרו רבות בהערות ובביאור), אך רחוקה היא מלהיות מהדורה "מדעית" במובנו המקובל של המושג.

נעים שמצא שירמן במהדורה הראשונה, בתקנ"ב, נמצאים במהדורת-שלו, שלקתה אף היא בשיבושים לא מעטים. בבדיקה חלקית, תוך עיוני במהדורתו, מצאתי בה כחמישה עשר שיבושים (ובזמנו אף הבאתי אותם לידיעתם של המתרגמים, עימם עמדתי בקשר). מפליא ביותר ומוזר עד למאוד, שעמוד השער המקורי — כל הטקסט של השער מלבד הכותרת — הושמט לחלוטין ממהדורה זו של שירמן, ובכך נעלם ממי שקורא מהדורה זו היגד חשוב ומעניין ביותר של רומאנילי באשר למהותו של הספר, כדלקמן:

משא בערב

הוא

ספר הקורות

אשר השתרגו עלו עלי, והמשא אשר חזיתי בגלילות

מערב, דרכם ועלילותם חקיהם ומשפטיהם

בין ביהודים בין בערביאים במלך

ושרים ועם הארץ

מאת

שמואל רומאנילי איש מנטובה

ברלין

בדפוס חברת חנוך נערים

בשנת ה'תקנ"ב

לעניות דעתו של המבקר, יש להצטרף על החלטת המתרגמים להסתמך על המהדורה המאוחרת של שירמן, שאינה נקייה משיבושים במקום להידרש למהדורה המקורית הראשונה, כמקובל. אך ראוי לציין, שהמתרגמים הזכירו, כי עיינו במהדורה המקורית וכן במהדורת ורשה (1926) לבירור "שיבושי-דפוס נדירים פה ושם בטקסט של שירמן" או ברצותם לברר כיצד ניקדו עורכים אחרים את הטקסט (עמ' X).

***

ידועה אימרת חז"ל, שהמתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי. מעשה תרגום הוא מעלה אומנות הדורש אומן-לשון — אומן שתי הלשונויות. ואילו תרגום יצירה עברית מתקופה אחרת מצריך — בנוסף על כך — גם ידיעת התקופה ולשונה, דהיינו: לשון ההשכלה וייחוד שימושה.

יתר-על-כן, לשונו של רומאנילי קשה במיוחד מפאת שימושי לשון המליצה שלו הרוויים איזכורים וארמזים לפסוקי המיקרא. ועל-כן נדרשת מן המתרגם גם ידיעת העברית לדורותיה.

המתרגמים מודעים לבעיות התרגום, וקבעו שתי מטרות לנגד עיניהם: דיוק מדעי ועם זאת התאמה לתיאוריה המודרנית של מעשה התרגום, שלפיו עדיפה ההתקבלות הסיפרותית על

הדיוק הסיפורתי (בהסתמכם על גדעון טורי, ע"מ X ו-153). את המונח "ההתקבלות הסיפורתית" אני מבין כקריאה מודרנית סבירה של הטקסט המתורגם.

נעיין לדוגמה במעשה התרגום של שער הספר המקורי, שכאמור הושמט ממהדורת שירמן, ואשר הובא לעיל במקורו. שם הספר **משא בערב** מעורר בעייה, שעמדתי עליה במאמרי הנזכר **במגוון**. רומאנילי שילב את ההומונים "מסע" בתוך "משא", אך כוונתו הייתה ל"משא" במובן של "חזון" על-פי השימוש בישעיהו, הקשור בחזות של חורבן (במאמרי, ע"מ 311). כיצד, איפוא, יתורגם הכותר לאנגלית? כאן הציעו המתרגמים הברקה תרגומית, המוכיחה את רגישותם ללשון. הכותרת באנגלית היא "Travail in an Arab Land". Travail מזכיר הן את "המסע" (travel) והן את ה"משא" שבכותר העברי.

ספר הקורות תורגם "The Account of the Events" והבחירה מתאימה כיוון שהיא משקפת כותרים דומים בספרות המסעות האירופית, הנדרשים למלה account. הקורא מבחין בהשמטת המטאפורה "אשר השתרגו עלו עלי", המתייחסת לפסוק באיכה א' י"ד: "משקד על פשעי בידו ישרגו עלו על צוארי", והרומזת על גילגוליו בצפון אפריקה כעל עונש.

"והמשא אשר חזיתי תורגם כ" The Travail That I Witnessed" כדי לחזק את הכותרת, אך מיניח וביה אבד הארמז המקורי החשוב לנבואות ישעיהו המקשרות בין 'משא' ובין 'חזה' והמרמזות על חזות קשה של חורבן.

המונח "בין ב" נתפס כפשוטו, כאילו נכתב "בין", וכך "בין ביהודים בין בערביאים במלך ושרים ועם הארץ" תורגם: "Among the Jews, the Arabs, the King, the Courtiers, and the People." וכמובן בכך נגרמה שבשתי באנגלית בקריאה "among... the king". התרגום הנכון צ"ל "Whether Jews or Arabs, King and Courtiers and the People".

כמו־כן אנו מוצאים תרגומים מוזרים: מתרדמת עצלותם" תורגם: "from the slumber of indifference" (15); "להשכיל" תורגם "to take note" בעוד שההקשר הוא "לקנות חוכמה". בתיאור הנהר המפכפך לאיטו כותב רומאנילי: "אל מיכל מים הנגרים בלאט ובנהמת חסד", והתרגום: "by a brook whose water flowed gently with a plaintive grace" (21). "נהמת חסד" היא מליצה שנטבעה כנראה על-ידי רומאנילי, ויסודה על-פי "כנהמת ים" (ישעיהו ה' ל') או "מנהמת לבי" (תהלים ל"ח, ט') והסמיכות: " — — חסד" על-פי "ואהבת-חסד" (מיכה ו', ח'). התרגום צריך להיות "kindly murmur". המישפט "האנשים... מכבדי התורה ולומדיה", דהיינו: מכבדים את התורה ואת לומדיה, תורגם: "They honor the Torah and study it".

☆☆☆

למרות זאת — ואולי משום פשרות כאלה במעשה התירגום — נקרא הספר באנגלית באופן קולח, אכן, צדק י. צינברג בהערכתו את **משא בערב** כ"יצירת-אמנות חשובה" (**תולדות ספרות ישראל**, ה', 113). ולא פחות מכך צדקו המהדירים בכותבם: "משא בערב לרומאנילי הינו יותר מאשר ספר מסעות כתוב היטב ומדוייק. הרי זו דראמה מושכת וספרות אומנותית" (11), ויש להכיר להם טובה על מבצע התרגום הקשה שנטלו על עצמם ועל המשימה התרבותית החשובה — להגיש לקורא המודרני חיבור מעולה מסיפורת הדורות.

אוניברסיטת מרכז פלורידה